

CSUTAK ZSOLT

Referátumok

Mitikus küldetéstudat az amerikai külpolitikai diskurzusban

Bevezetés

„Az igazságok olyan illúziók, melyekről az ember elfelejti, hogy mik is valójában.”
(Friedrich Nietzsche)

A 19. század neves francia történésze, Guizot szerint a „történetírásnak százféle módja van”, míg Ranke axiómaszerű kijelentése, miszerint a „történelmet úgy kell elemezni ahogy volt”¹ sokáig a historiográfia és politikatörténeti elemzések alaptételének számított. E két megállapítás sarkalatos igazságtartalmát nem áll módunkban tovább vizsgálni, ellenben kikerülni is nehéz üzenetüket, hiszen a mindenkori politikai, kulturális, társadalmi események és azok leírásának tanulmányozására vonatkoznak, és mint olyanok, implicite érzékeltetik a történelmi ténytérítések valósága és azok leírása, értelmezése, mitizálása vagy új kifejezéssel élve, *diskurzusa* közötti különbséget. Ezzel máris elérkeztünk a sokat vitatott kérdéskörhöz, a historiográfia és a leíró (mitizáló) és a feltáró, kutató (demitizáló) történész, elemző felelőségéhez.

A történelmet, Michel Foucault filozófiája nyomán, már rég nem lehet a kauzalitások newtoni elve alapján értelmezni. Az Egy, kizárólagos történelmi Igazság eszméje régóta szertefoszlóban van, hiszen a tárgyilagos, érték- és ideológiamentes tudományos vizsgálódás mítosza is csak az álracionalitás bűvkörében működő szellemi elefántcsonttoronyokban létezett eddig.² A newtoni logika nem működik meggyőzően a társadalomtudományok és humaniorák diszciplínái körében, továbbá Hegel megállapítása még súlyosbítani látszik a keserű felismerést, hogy „a történelem tanulmányozása arra tanít, hogy az emberek vagy kormányaik nem tanultak semmit a történelemből vagy nem találtak benne semmilyen hasznos tanulságot, következtetést.”³

Ez annál is aggasztóbb, ha csak George Santayana bölcsességére gondolunk, miszerint „azok akik nem ismerik a történelmet, kénytelenek lesznek megismételni azt.” Úgy tűnik ez a tragi-komikus felismerés már többször beigazolódott a vérzivataros történelem során, ahol nem a természet többnyire kiszámítható okozatisága tűnik mérvadónak hanem számtalan irracionális, metafizikai, vagy mitikus tényező alakítja az eseményeket. Ezen tényezők jelentősége ill. vizsgálata, sajnálatos módon a Felvilágosodás és a marxizmus tanításain felnőtt értelmiségiek, történészek, társadalomkutatók racionalizáló, sematizáló és főleg a gazdasági folyamatokra koncentráló világszemléletéből, paradigmáiból többnyire kimaradt.

E tanulmány során olyan mitizált és folyamatosan átpolitizált eszmékkel, fogalmakkal fogunk foglalkozni amelyeket a történelmi valóság részeként, a nemzeti önigazolás, politikai legitimizálás és az igazság hordozóiként értelmeztek, gerjesztettek az illető amerikai történelmi, politikai diskurzusok keretében.

A tanulmány témáját tekintve politikaelméleti, eszmetörténeti összehasonlító jellegű, amely terjedelménél fogva, érthető módon csak korlátozott de viszonylag átfogó spektrumú

elemzést kíván nyújtani az amerikai nemzeti küldetés-, eredet-, és sorszerű kiválasztottság-mítosz megnyilvánulásairól illetve ezeknek főleg a külpolitikai diskurzusba beemelt szerepéről. Az elméleti alapozás a politikai filozófia, kulturális antropológia és kultúra-elmélet eszköztárából kölcsönvett módszerekre és teóriákra hivatkozik, vizsgálódásai során a diskurzusok, paradigmák, mitizált eszmék politikai vonatkozásaira fog reflektálni szem előtt tartva az amerikai nemzeti specifikumokat.

A klasszikusnak is nevezhető 17–18. századi eszmék főleg hatásos, külpolitikai legitimáló retorikai eszközként jelentek meg az amerikai politikai diskurzusban. Valójában megjelenésük óta nem is tűntek el igazán, csupán kisebb-nagyobb intenzitással hangsúlyozzák az amerikai nép gondviselés általi kiválasztottságát és civilizatórikus küldetéstudatának eszméjét a haza és a világ nagyobb hasznára és dicsőségére.

A modern és a posztmodern kor velejárójaként az ún. demitizálás eszmeáramlata már több évtizede elkezdődött a nyugati és amerikai posztkolonialista történelmi, kulturális, politikai diszciplínák művelői körében. Ettől eltekintve – amint látni fogjuk – a vezető politika-csináló elit és agytrösztjeik körében szükség esetén felidézik, újra alkalmazzák a nemzeti mítoszokat, irracionális de a nemzeti hazafias érzelmekre ható legitimációs potenciállal rendelkező eszméket a politikai diskurzus retorikai vagy stratégiai részeként.

Thomas S. Kuhn, alapjába véve természettudományos paradigma-elmélete alapján elmondható, hogy minden tudományos ill. politikai nyilvánosság elé lépő tudor, elemző – akarva-akaratlanul – részese egy adott történelmi, kulturális környezetnek, beágyazódásnak, ideologizált értékrendszernek, vagy paradigmának. Tulajdonképpen egy kommunikációs normarendszerről, diskurzusok összességéről beszélhetünk. Ez az önkényesen felállított keretstruktúra teszi lehetővé a tudós elemző – akárcsak a döntéshozó, közszereplő politikus – számára álláspontjának, kritikai, önelemző észrevételeinek, elméleteinek kifejtését, érvényesítését e rend vagy paradigmatis épitmény megkerülése nélkül.⁴ E közlési fórum vagy struktúra olyan értékrendszeren alapul amely, a foucaulti diskurzusok rendje szerint „indoktrináló, igazság-uralmi rendszerbe” kényszerítő erővel rendelkezik, főleg a történelmi, politikai igazság, hatalmi valóság tanulmányozása során.⁵ Az említett, sokat vitatott foucaulti diskurzus-uralta elmélet szerint a diskurzusok nem mások mint „életbe lépett szavak, szövegek”, eszmék, értékelés-halmazok, a külvilág leképezésére tett kísérletek egy adott paradigmarendszer valósnak vélt igazság és értékrendje szerint. Ezáltal a diskurzusok a hatalomgyakorlás – az emberek irányítása – tudományának talán leghatékonyabb eszközei.⁶ Ezen elmélet nyomvonalát követve megállapítható, hogy a tudás és érték-rendszerek a paradigmagyártó és diskurzus-intézményesítő akadémiái, egyetemi szellemi műhelyekben, médiát és politikát felügyelő, alakító agytrösztök munkacsoportjaiban jönnek létre. Megnyilvánulási potenciáljukat tekintve, Roland Barthes szerint a mítoszokhoz, legendákhoz hasonlóan a diskurzusok is képesek önmaguk és alkotóik újratereztetésére, legitimálására továbbá az általuk kreált és közvetített politikai, társadalmi valóság átrendezésére, értelmezésmódjainak megváltoztatására.⁷

A történelmi, politikai objektivitás klasszikus ábrándképe már a német historizmus kudarcaival szertefoszlott, amint azt a bevezető sorokban jeleztük, hiszen úgy az újbaldali politikai gondolkodók, mint Gramsci, Althusser vagy Noam Chomsky illetve az antropológia, kultúraelmélet posztkolonialista megközelítését valló képviselői, mint Geertz, White, Said és mások megállapításai szerint egyaránt, a vegytiszta, tudományosnak tekintett tudás és a politikai tudás közötti különbség is csak féltve őrzött illúzió. Az objektív, tudományos-

nak vélt szemlélet sem menekülhet az ideológiák latens vagy direkt hatalmi befolyásaitól, diskurzust-uraló intézményeitől.⁸

A posztmodern közhelyektől való távolságtartás és a kutató, értelmező biztos Én-tudata talán biztosítja a tudományos tárgyilagosság viszonylagos, illuzórikus követelményének való megfelelést különösképpen ha a szuper-hatalom státusában a világra nehezedő Egyesült Államokat érintő, globális befolyása által gerjesztett számtalan előítélet, sztereotípiát torzító hatását is figyelembe vesszük.

A paradigmák és diskurzusok befolyásoló erejének ill. a történelmi, kulturális beidegződések, sztereotípiák, mítoszok létének vizsgálatával a tanulmány során kísérletet teszünk az amerikai történelmi-politikai gondolkodásban aktívan feltűnő, mitizált eszmék felfedezésére, szem előtt tartva Giambattista Vico klasszikus bölcsességét miszerint „az emberiség maga teremti történelmét és csak azt képes megismerni amit maga feltár és teremt.”

Amerika – a „fényhordozó”

Az amerikai politikai diskurzusok küldetéstudatának főbb megnyilvánulásai

„*Mi vagyunk a rómaiak a modern világban!*” (Oliver Wendell Holmes, 1858)

A diskurzusok, paradigmák olyanok mint az eszmék, vagy elméletek amelyek csak akkor érvényesülnek ha kemény hatalom, erő áll mögöttük.⁹ Jeremy Bentham brit filozófus cinikusnak tűnő szavai kora idealisztikus eszméire utalt, amelyek között előkelő helyet foglaltak el a puritán kálvinista politikai-teológiai hagyományából merítkező amerikai eszmék az Új Világ morális tisztaságáról, politikai és társadalmi példamutatásáról és sorszerű elhivatottságáról.

Politikai és eszmetörténeti vonatkozásban elmondható, hogy az Egyesült Államok példátlan sikertörténete és világhatalmi státusba emelkedése, a közhiedelemmel ellentétben nem a világháborúzó 20. században kezdődött – csak akkor érte el csúcspontját – hanem közvetett módon már a puritán zarándok ősök és a felvilágosult Alapító Atyák elképzelésében és politikai felfogásában kezdetét vette.

Az újraértelmezett bibliai Jeremiás történet „új város-ország, ill. birodalom alapítás”, építés-diskurzusa akárcsak a vándorló hatalmi centrumok nyugati irányultsága az amerikai kolóniák felé, a *translatio imperii* elmélete alapján felerősítette az amerikai messianisztikus és misszionárius töltetű vallásos-politikai eszméket. A teokratikus Massachussetts állam első kormányzója, John Winthrop lelkész híres profetikai alapítóbeszéde örökérvényű hivatkozási alap lett az amerikai politikai elit számára. Érdemes megemlíteni, többek között J. F. Kennedy 1960. január 20-i elnöki beiktatásán mondott ünnepélyes de hideg háborús hangulatban átértelmezett beszédét, amiben ő is felidézte Winthrop biblikus ihletettséggű patetikus beszédét miszerint „Mi leszünk a hegyen épülő Város (...) és a világ minden népének szeme rajtunk lesz majd, mint követendő példán.”¹⁰

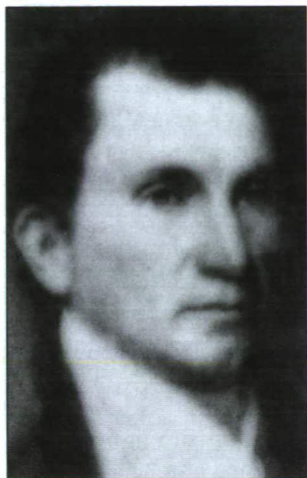
Az ószövetségi próféta jövődölései és siralmi a bűnös Izraelről és a szent város, Jeruzsálem pusztulásáról ill. az Úr és a választott, megtisztított népe között kötött új szerződésről, alkotmányról és az Új Sion, hegyi Jeruzsálem felépítéséről új értelmet, üzenetet és ígéretet közvetített a feslett Óvilágból elüldözött, kitaszított puritán telepesek számára 17. századi kálvinista teológiai értelmezésben. A zord amerikai kolóniák *terra incognita*-ja a pogány

barbárnak tekintett őslakosokkal együtt átlényegült paradicsomi, „kerti” állapottá ahová az isteni gondviselés rendelte a megtisztított Új Sion népét a hit és a civilizáció védelméért és terjesztéséért. Az új gyarmatok, nyersanyagforrások és piacok iránti európai gazdasági igények ilyen módon szerencsésen, jelentős módon összecsengtek a metafizikailag átlényegült, mélyen vallásos, szorgalmas puritán telepesek kolonizációs, teokratikus város-állam alapító céljaival amelyekkel lényegében az európai királyi udvarok is szentesítettek a 18. század végére.¹¹

Az új-angliai kolóniák ún. WASP – Fehér Angolszász Protestáns – politikai elitjének jórészt teokratikus-republikánus elveken alapuló államszemlélete meghatározónak bizonyult a Felvilágosodás liberálisabb, pragmatikus elveit felvállaló Alapító Atyák szinkretista gondolatvilágára is, habár a kálvinista politikai teológia folyamatos szekularizálása, a szabadkőművesség irányításával már végbement a 19. század elején lezajlott a II. Függetlenségi Háború idejére.

Az 1823-ban kihirdetett Monroe doktrína meghatározó külpolitikai paradigma lett, a kontinentális hatalmi státus kinyilvánításával – egyelőre megfelelő katonai potenciál nélkül – és az európai ügyektől való elszigetelődés az amerikai érdekek mindenekfeletti védelmezése céljából. Az amerikaiak megpróbálták leképezni Isten Országát saját földi viszonyaik közé a puritán teokratikus állammodell vagy a szekularizáltabb, demokratikus, republikánus forma szerint, az Új Sion diskurzusának és az Amerikai Reneszánsz liberális eszmekörének elegyítése révén. A neves 18. századi puritán teológus, politikai gondolkodó Cotton Mather szavait visszhangozva 1723-ból, az amerikaiak kötelességüknek érezték „támogatni minden új találmányt, felfedezést amely jobbá teheti világunkat, javíthatja élet körülményeinket és kiterjesztheti birodalmunkat minden dologra a földön.”¹² Sydney Mead történész szerint az USA két alapvető politikai hagyománnyal rendelkezik a keresztény alapíhetettségű politikai paradigmarendszerén belül, és pedig „egy felekezeti jellegű és megosztó ill. egy hazafias, felvilágosult és egységesítő hagyománnyal.”¹³

A 19. század világiasabb, liberális közgondolkodásában a fenti vallásos töltetű, ahistorikus gondviselést hangsúlyozó eszmék politikai diskurzusba, nyelvezetbe történő adaptálása és legitimálása a gyorsan népszerűvé váló *manifest destiny* – **sorszerű elhivatottság** expansionista eszméjével jelent meg. 1845-ben John O’Sullivan, az akkori Demokrata Párt publicistájaként a „The True Title” (Az igazi jogcím) és „The Great Nation of Futurity” (A jövő nagy országa) című hangzatos cikkeiben kifejezte és populárisabb formában összefoglalta a puritán hagyományból merített amerikai nemzet – angolszász protestáns európaiak leszármazottai – elhivatottság és küldetéstudatát, amit a gondviselés sorszerűen rájuk hagyományozott, hogy „eleget tegyenek jogszerű küldetésüknek a szabadság és önkormányzati demokrácia nagyszerű intézményeinek terjesztésére a kontinensen és a nagy világban.”¹⁴ Az alulfejllett indiánok földjének civilizálását és Krisztus – meg az Egyesült Államok – számára történő meghódítását célzó ünnepélyes sullivani üzenet, tulajdonképpen az első közvetlen politikai töltetű eszmének majd diskurzusnak bizonyult a területi terjeszkedést felvállaló amerikai törekvések és gyarmatosító politika kifejezésére a 19. század közepén. Érdemes megjegyezni, hogy a hagyományörző Demokrata Párt többször felhasználta a népszerű eszmét, főleg új-angliai választási hadjáratai során mint politikai töltetű legitimáló tényező.¹⁵ Ezt a manifesztumot a 19. század olyan nagy befolyású politikai gondolkodói, washingtoni agytrösztök tagjai vallották magukénak mint John Fiske történész, Brooks Adams – John Adamsnek az USA 2. elnökének unokaöccse – illetve a leghatásosabb politikai író

JAMES MONROE ELNÖK, AZ
„AMERIKA AZ AMERIKAIKÉ”
ELV MEGFOGALMAZÓJA

Josiah Strong evangélikus lelkész. Alhstrom Sydney vallástörténész megállapítása alapján az „Egyesült Államok számára alapvető bizonyosságot jelentett a befolyási övezet növelésének fontossága (...) A protestáns hívők tömege számára Amerika sorszerű elhivatottságának tagadása egyet jelentett a hazaárulással. Teológia értelemben, az amerikaiak alapvetően poszt-millenarista szemléletét hangsúlyozta ki, akik Isten Országát a történelemben, Amerika történetében igyekeznek megvalósítani.”¹⁶ Továbbá, a másik tényező ami még hangsúlyosabbá teszi hasonló eszmék térhódítását a politikum szférájában az nem más mint tartalmi és retorikai célra foghatóságuk, legitimációs potenciáljuk amellyel ezek a mitizált, vallásos ihletettségű de realitásként kezelt eszmék, elméletek rendelkeznek.

Láthattuk, a 19. századi amerikai közgondolkodásban – általánosítva – kimutathatóan jelen volt a keresztény gondviselés és Amerika kiválasztottság, küldetéstudatának összekapcsolása amely a puritán időszak óta folyamatosan átalakult de lényegét tekintve tartalmilag nem sokat változott.

Ehhez a szellemiséghez sikeresen és hatékonyan hozzájárult a 19. század második felében elterjedő spenceri szociáldarwinizmus progresszív, dinamikus evolúciós elmélete olyan szerzők munkái révén mint John Fiske, Fr. Jackson Turner harvardi történész, Brooks Adams, Oliver Wendell Holmes legfőbb bíró, vagy Alfred T. Mahan hajóskapitány, tengerészeti miniszter.

Az Egyesült Államok mint a nemzetközi közösség lassan teljes jogú, felnőtt tagjává váló ország számára a földrajzi és civilizációs terjeszkedés stratégiájának a nyilvánvaló gazdasági érdeken túlmenőleg geopolitikai, és amint megfigyelhettük vallásos töltetű politikai célja és fontossága is volt. Először a kontinentális, majd a karibi és csendes-óceáni térség került az expanzió látókörébe a 20. század első negyedére.

Turner, 1890-ben közzétett szociáldarwinisztikus eszmeiségű teóriájában az amerikai határvidék, *frontier* meglehetősen felértékelődött mint az önmegvalósító amerikai farmer testi-lelki fejlődésének biztosítéka és ideális helyszíne, az amerikai-európai civilizáció és a visszamaradott, de idealizáltan idilli „vadon” határmezsgyéje. Turner, Fiske, Adams és eszmetársaik spenceriánus és amerikanista szintézise lehetővé tette az amerikai politikaformáló, diskurzus-kreáló kormányzati szervek, szellemi-politikai műhelyek számára a létező vagy alkalmazásra váró gazdasági, geopolitikai érdekeltségű expanziós politikai paradigma legitimálását és az átlag választópolgár számára is érthető hazafias, mitizált diskurzusba illesztését.

Többé-kevésbé nyomon követhető amint a gondolkodók által felidézett, átalakított eszmék megjelennek a politikai szóhasználatban, a diskurzus részeivé válnak, főleg ha a legfelsőbb végrehajtó hatalom, az elnöki adminisztráció számára is ismert, internalizált eszméről, elméletéről van szó mint amilyen az amerikai sorszerű elhivatottság, Amerika egyedisége és kiválasztott küldetéstudata volt Polktól, Wilsonon, Kennedyn keresztül napjaink Bush kormányzatáig. Azonban, meg kell jegyeznünk, hogy igencsak bonyolult művelet és gigászi feladatnak tűnik történelmileg, tárgyyszerűen kimutatni az elvont, magasztos eszmék mérhe-

tő hatását vagy jelentőségét a megfelelő diskurzus részeként a konkrét politikai döntésekben, stratégiákban. Hasonló nehézségekkel kellene számolni az említett eszmék, elméletek politikai retorikai, diskurzusbeli megnyilvánulásainak mélyreható, átfogó elemzésénél, amely azonban természetesen többszörösen meghaladná egy hasonló tanulmány terjedelmét és tartalmát egyaránt.

A következőkben, szemelvényes és önkényes válogatás, kiemelés alapján megvizsgáljuk mitizált céleszméink előfordulásait, hatásait McKinley, Theodore Roosevelt, Wilson és a hideg háború sorsdöntő amerikai kormányzatainak diskurzusában.

McKinley elnök, az 1898-as amerikai–spanyol háború győztes lezárásakor ezt írta naplójába az elsőpró Fülöp-szigeteki amerikai tengeri győzelem után: „a fillipinok úgy vártak bennünket a spanyolok után mint ajándékot az Istenektől” ezáltal is kifejezte küldetésük nagyszerűségét mint szabadság és béke hordozói a világban. Ez a diskurzus főleg a hideg háború idején nyert újból fontosságot és hatékony retorikai elismerést

Roosevelt, az indiánüldöző vadász-elnök típus, McKinley elnök mintájára teljességgel felvállalta szociáldarwinista tanácsadói Fiske, Adams, Turner által közvetített felsőbbrendű amerikai nemzet heroikus ethosát kijelentve, hogy „a nagy uralkodó fajok mindig harcoló, küzdő fajoknak bizonyultak (...) ezért feltétlenül vissza kell állítani Amerika harci kedvét.”¹⁷ Roosevelt, aki megpróbált megfelelni barátai, tanácsadói által vizionált hős-elnök-vezér eszmetípusnak a Brooks Adams által fontosnak tartott morális harcot is komolyan vette az anarchiába tartó világ és a nyugati civilizáció megmentéséért. A Monroe-elvnek megfelelően példamutatóan felvállalta a „nemzetközi rendőri erő szerepét a karibi térségben” ahol „az USA küldetése megállítani a nyugati félteke krónikus bajkeverését.”¹⁸ McKinley és Roosevelt elnökök voltak az első elnökök akik mélyrehatóan magukévá tették a sorszerű elhivatottság eszméje által felelevenített és közvetített amerikai mitikus hagyományt és beépítették elsősorban pragmatikus külpolitikai döntéseik hátterébe a geopolitikai megfontolások hatékony kiegészítőiként.¹⁹ Talán a militáns, expanzionista és misszionárius eszmék, teóriák üzenetének hatékony következményeként is értelmezhető a két 19. századvégi elnök politikai attitűd-fordulata a háború megítélését illetőleg, hiszen a viszonylag pacifista, izolacionista, agrár-republikánus jeffersoni hagyománnyal szakítva elfogadták a háborút mint a politika meghosszabbítását, nemzetközi politikai viták hatékony megoldási eszköze, módja. Ugyancsak ebben az időszakban mintegy 20 év alatt vált kontinentális és tengeri nagyhatalommá is az Egyesült Államok, Mahan tengerészeti miniszter gyakorlatba ültetett, geopolitikai stratégiai megfontolásokból végrehajtott nagyszabású flotta-építési elképzelések nyomán.²⁰ Bentham bölcs észrevételének igazsága megmutatkozott az amerikai kemény, katonai erő látványos növekedése és az általa terjesztett eszmék, paradigmák hatékonyságának növekedése közötti kölcsönös összefüggésben.

Wilson, a tanár-elnök típus kora valóságától igencsak elrugaszkodott pacifizmusa, idealizmusa mögött fellelhető volt Strong bestseller művének az „Our Nation” (A Mi

J. F. KENNEDY, AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK
ELNÖKE (1961–1963)

Nemzetünk) és a benne közölt messianisztikus, civilizációs és vallásos küldetéstudat sugárzó hatása. Hofstadter politikatörténész megállapításai szerint Wilson, aki meggyőződéses hívő volt, hitt az amerikaiak isteni gondviselés adta küldetésében, keresztény és amerikai civilizációs kötelességében ill. az angolszász kultúra felsőbbrendűségében és az amerikai demokratikus államrendszer tökéletességében és univerzális elterjesztésében.²¹

Wilson, szellemi mestere Josiah Strong nyomán elítélte a háborús vérontást, de az eszmék, kultúrák összecsapását helyénvalónak találta hiszen mélységesen hitt az amerikai kultúra és demokratikus társadalmi rendszer optimális uralmában és felsőbbrendűségében mint a béke, a képviseleti demokrácia és a nemzetközi stabilitás legfőbb hordozója és záloga. Ugyanakkor, nem tartotta fontosnak a további területi expanziót – miután Polk, Seward, McKinley és Rooseveltnél idején az USA már elérte földrajzi kiterjedésének maximumát – hanem előtérbe helyezte az eszmék, a kultúra vonzó puha erejében (soft power) diskurzusában rejlő nagy expanziós lehetőségeket az amerikai civilizáció befolyásának növekedése érdekében. Kissinger cinikus réalpolitikai megközelítése alapján Wilson idealizmusa volt talán a legnagyobb hatással a modern amerikai külpolitikai gondolkodásra, habár mint államférfi és diplomata nem volt kimagasló egyéniségű és tehetséges politikus.²²

A határvidék, frontier, kontinentális lezárulásával a 20. századra az Egyesült Államoknak új, szűz földek után kellett orientálódni érdekszférája kitágítása, fenntartása érdekében, Sydney történész szavaival élve „az új, tengeren túli 'határvidékek' felé, ahová a Kereszt követheti az amerikai Zászlót!”²³ A frontier turneri elmélete a 20. században is fennmaradt bizonyos módosításokkal, tartalmi átalakulásokkal, a megfelelő politikai diskurzusban aktualizálva, így módon fellelhető volt külpolitikai, geostratégiai vonatkozásban Dél-kelet-Ázsiában, vagy éppen a hideg háborús versenyfutásban az új hegemoniájáért akár a Holdon is. Kennedy „Új Frontierje” a szabadság vállalásáért folyó küzdelemben kiegészítést nyert a pusztán gazdasági érdekből deklarált 1980-as Carter-doktrínában, miszerint a „Közel-Kelet és a Perzsa-öböl az USA érzékeny, lágy, olajos alteste”, amit mindenáron meg kell tartani és védelmezni, ahogy az bekövetkezett a század utolsó évtizedében az Öböl-háború idején.²⁴

A II. világháborúból globális nagyhatalomként kikerülő USA rövidesen szembetalálta magát az egykori kényszer szövetségesével, a bipoláris oppozíciók (Lévi-Strauss után) diskurzus-rendszerében ismert „Másikkal”, az ősgonosz, sátáni ateista, kommunista szovjet birodalommal. Truman és Eisenhower elnökre és külügyminiszterekre egyaránt mély benyomást tett a politikai teológiájával híressé vált gondolkodó Reinhold Niebuhr lelkesz-filozófus eszmevilága, amely a kereszténység és az amerikai demokrácia alapértékei ellen támadó gonosz erőként aposztrofálta a Szovjetuniót. Az 1947-es Truman-doktrína és kiegészítése az Eisenhower doktrína 1957-ből, tulajdonképpen ebben a manicheus jó–rossz, fény–sötétség, Amerika–Szovjetunió bipoláris paradigma szellemiségében keletkezett amely, közvetve, Niebuhr befolyása révén a mitizált puritán keresztény-konzervatív amerikanista (wilsoniánus) gondolatvilágot hirdette a gonosz elleni sorszerű küldetéstudat és harc szükségességének hangsúlyozásával.²⁵

Amerikai politológusok elemzései kimutatták, hogy minden időben – de főleg a hideg háború konfliktusos időszakában – a kormányzati és politikai döntés-előkészítő *think tank*ek, agytrösztök előszeretettel alkalmaztak, aktualizáltak legitimáló erejű, hasznosítható klasszikus eszméket, ideológiákat a modern, politikai diskurzusaikba ágyazva, hiszen értékek, népszerű vallásos eszmék mondhatnánk mítoszok nélkül a száraz, pragmatikus, nemzetstratégiai megfontolások nem sokat jelentenek a nyilvánosság számára.²⁶

Az amerikaiakban fellelhető alapértékek, a hazafias, vallásos érület alaptónusát a 20. század egyik legbefolyásosabb amerikai média-cézárának Henry Lucenak a kijelentése tükrözte talán a legtalálóbban 1941-ből amely aztán szintén beépült a politikai diskurzusba. Luce, felhasználva az ismert, klasszikus *translatio imperii* ideát – Amerika mint a régi birodalmak, civilizációk örököse elmélet – felszólította honfitársait küldetésük teljesítésére a 20. században amely „Amerika évszázada (...) hiszen mi vagyunk az összes nagy Nyugati civilizáció örököse – mindennekfelett az Igazság szeretetének, az Igazságosságnak és a Könyörületesség eszméjének hordozói a világban ... Amerika a világ jó szamaritánusa.”²⁷ Ezzel a retorikával találkozhatunk akár napjaink neorepublikánus amerikai politikai kontextusában is főleg az Amerikát – és kibővítvé az egész nyugati civilizációt – ért terrortámadás tükrében.

Köztudottan a hatékony külpolitika belső legitimitást, alapeszmék és közös értékek elfogadását feltéttelezi. E követelménynek tesznek eleget a vallásos, vagy nemzeti eszmék, gyakran mesterségesen artikulált mitizált diskurzus-clemek amelyek viszonylag mély kulturális, történelmi hagyományra támaszkodnak és széles társadalmi ismertségnek, elfogadottságnak örvendnek még akkor is ha a történelmi valóságtól és az igazság kritériumaitól messze állnak.

Az amerikai biblikus küldetéstudat és a gondviselés általi kiválasztottság profanizált, modernizált megnyilvánulásának tekinthető a wilsoni idealizmus és az újhegeliánus, újkantiánus liberális eszmeiségből kinőtt elmélet amely a Hideg háborút lezáró rivális kommunista tömb szétesésével jelent meg és Fukuyama filozófus és Geoffrey Sachs közgazdász nevével fémjelzik. Az 1990-es években Fukuyama újhegeliánus alapon bejelentette a történelem – mint az emberi Szellem fejlődésének folyamata – végét, hiszen az amerikai típusú liberális demokrácia többnyire győzedelmeskedett a világban a 20. század végére, következőképp a politikai gondolkodásban és egyfajta globális civil társadalom után semmi új, jobb nem jöhet már a leibnitzi tökéletes világ mintájára. Ez az új, örökérvényűnek feltüntetett paradigma a történelem *ultima ratiojaként* megjelenítve egyben az USA győzelmét és küldetésének betetőzését is jelenti követői számára a hegeliánus „poszthistorikus” történelmi események bekövetkezésétől függetlenül.²⁸

A hidegháború éveiben meghatározó befolyású politikusok, clemzők mint George Kennan, moszkvai amerikai nagykövet, Walter Lippmann publicista, Joseph S. Nye elnöki külügyi tanácsadó, Henry Kissinger külügyminiszter és Zbigniew Brzezinski elnöki nemzetbiztonsági tanácsadó pragmatikus, réalpolitikája mögött is kimutatható volt az amerikai politika igazába vetett mély meggyőződés és az idealisztikus hit a küldetés, és az amerikai külpolitika helyességében a megosztott „Mi és Mások” paradigma tükrében.

A nagy réalpolitikusi és külpolitikai stratégia Kissinger felfogása szerint „az igazán nagy kaliberű politikusok önmaguk által is képesek a politikai valóság és diskurzus alakítására” a felvállalt nemzeti, politikai érdekeiknek megfelelően ahogy tette azt Lord Palmerston, Bismarck kancellár vagy maga Kissinger is.²⁹

Összegzés

Az amerikai politikumot eszmetörténeti megközelítésből vizsgálva megállapítható egy belső paradoxon, ami végigvonul Amerika 19–20. századi történelmén, nevezetesen a nemzeti identitás és küldetéstudat expanziós törekvései és az önmagába forduló, izolacionista, demokráciát ápoló amerikaiak közönye közötti feszültségben.

Amint már említettük hasonló tipológiájú mitizált eszmék, elméletek kimutathatók majdnem minden nagy nemzet politikai, történelmi diskurzusában, retorikájában gondoljunk csak a gallikán franciákra, birodalmi németekre, pánszláv Harmadik Róma Oroszországra és Kínára a „földi mennyországra” amelyek a sajátos ideológiai, kultúr-sovinizta környezetben szükség esetén újra életre kelhetnek politikai célok szolgálatában.

Mindazonáltal, a mai posztmodern, multikulturális Egyesült Államok köztudatában, angol-szász politikai elitjének diskurzusában még mindig élénken él a winthropi biblikus Jeremiás prófécia miszerint „hegyen épülő város leszünk” továbbá a „világ fényessége és szabadságának őre”. Matthew Arnold angol tudós 1888-ban talán erre a lelki, intellektuális magatartásra mondta Amerikáról, hogy „a ‘bolondok’ nagy civilizációja... az amerikaiak nem úgy látják a dolgokat ahogy azok vannak, hanem ahogy ők látni szeretnék azokat; teljességek becsapják önmagukat”³⁰, amely józanító erejű drámai következményeket is produkálhat.

Ugyanakkor, ez a megállapítás többnyire minden nemzet önámító magatartására is érvényesnek tűnik a felelevenített politikai és történelmi mítoszok tengerében.

Felhasznált irodalom

ALDEN, EDWARD H. – SCHURMANN, FRANZ: *Why We Need Ideologies In American Foreign Policy?* Berkeley, 1990, University of California Press.

BARTHES, ROLAND: *Mitológiák*. Budapest, 1983, Európa.

BODE, CARL (szerk.): *American Perspectives*. Washington DC., 1992, USA.

BOIA, LUCIAN: *Történelem és Mítosz a román köztudatban*. Bukarest–Kolozsvár, 1999, Kriterion.

HOFSTADTER, RICHARD: *The American Political Tradition*. New York, 1989, Alfred-Knopf.

HOFSTADTER, RICHARD: *The Socia-Darwinism in American Thought*. Boston, 1955, Holt-Rinehart.

EVANS, J. MARTIN: *America: the View from Europe*. New York, 1978, Norton.

FARLAND, C.K. (szerk.): *Readings in Intellectual History*. New York, 1970, Holt-Rinehart.

FOUCAULT, MICHEL: *A Fantasztikus Könyvtár*. Budapest, 1998, Pallas Stúdió.

FOUCAULT, MICHEL: *Nyelv a Végtelenhez*. Debrecen, 2000, Latin Betűk.

FUKUYAMA, FRANCIS: *A Történelem Vége – és az Utolsó Ember*. Budapest, 1994, Európa.

KISSINGER, HENRY A.: *Prospects for America*. Washington D.C., 1972, State Dep. Office of Media Services.

KISSINGER, HENRY A.: *Diplomácia*. Budapest, 1996, Panem–MacGraw–Hill.

KUHN, THOMAS S.: *A tudományos forradalmak szerkezete*. Budapest, 1984, Gondolat.

LA FEVER, WALTER: *The American Age*. New York, 1989, W. W. Norton.

LUKACS, JOHN: *Az Egyesült Államok 20. századi története*. Budapest, 1988, Gondolat.

MAGYARICS, TAMÁS: *Az Egyesült Államok külpolitikájának története*. Budapest, 2000, Eötvös.

MEAD, SYDNEY F.: *The Lively Experiment*. New York, 1978, Methuen.

MERK, FREDERICK (ed.): *Manifest Destiny and Mission in American History*. Connecticut, 1963, Greenwood Press.

MILLER, PERRY: *American people – Plantation; Colonial times*. Cambridge, 1973, Harvard University Press.

- NIEBUHR, REINHOLD: *Christian Realism and Political Problems*. New York, 1953.
- NOWICK, PETER: *The Noble Dream – the Objectivity Question in American Historiography*. Cambridge, Mass., 1993, Cambridge University Press.
- NYE, JOSEPH S.: *Bound To Lead*. New York, 1990, Basic Books.
- SAID, EDWARD.: *Orientalizmus*. Budapest, 2000, Európa.
- SYDNEY, AHLSTROM E.: *A Religious History of the American People*. New Haven–London, 1972, Harvard University Press
- SZABÓ, MÁRTON: *Politikai tudáselméletek: szemantikai, szimbolikus, retorikai és kommunikatív-diszkurzív értelmezések a politikáról*. Budapest, 1998, Tankönyvkiadó–Universitas.
- WHITE, HEYDEN: *Metahistory*. Baltimore, 1974, The Johns Hopkins University Press.
- ZWICK, F.J. 1998. www.rochester.ican.net/fizwick/centennial/index.html

Jegyzetek

- ¹ Lucian Boia idézi őket a *Történelem és Mítosz a román közgondolkodásban* c. művében lásd Boia 1999. 9.
- ² Lásd Michel Foucault, *A Diskutzusok Rendje* c. nagy hatású művét Foucault 1998. 66.
- ³ Hayden White idézi Hegel világtörténeti filozófia előadásait a *Metahistory* c. könyvében, White 1973., 136.
- ⁴ Lásd Thomas S. Kuhn világhírű művét *A tudományos forradalmak szerkezete*. Kuhn 1984., 40–45.
- ⁵ Lásd Foucault op. cit., 57–59.
- ⁶ op. cit, ibid.
- ⁷ Vö. Foucault 1970., 176 és Roland Barthes *Mitológiák* c. tanulmányát Barthes 1983. 35.
- ⁸ Lásd a libanoni származású Harvard professzor Edward Said legfőbb művét az *Orientalizmus*, Said 2000, 20–26.
- ⁹ Benthamot idézi Frederick Merk az amerikai történelmi küldetésstudatról írt *Manifest Destiny and Mission in American History* c. könyvében Merk 1963. 35.
- ¹⁰ Kennedy és Winthrop beszédét idézi Henry Kissinger a *Prospects for America* című tanulmányában: Kissinger 1972. 56.
- ¹¹ Vö. A. E. Sydney vallástörténész nagy művét (*A Religious History of the American People* 1972. 843) és Perry Miller történész *The Colonial Times* c. művét.
- ¹² John Lukacs: *Az Egyesült Államok 20. századi története*. Budapest, Gondolat, 1988. 219.
- ¹³ Sydney Mead: *The Lively Experiment*. 1978. 135.
- ¹⁴ Lásd Frederick Merk op. cit, 32.
- ¹⁵ Vö. Magyarics Tamás: *Az Egyesült Államok külpolitikájának története*. 2000. 55–60.
- ¹⁶ Ahlstrom Sydney, op. cit, 845–849.
- ¹⁷ Lásd Richard Hofstadter monumentális alkotását *The American Political Tradition*. 1989. 206–209.
- ¹⁸ F. J. Zwick a bloomingtoni Indiana Egyetem történészének honlapján olvasható az amerikai frontier lezárulásának és az amerikai–spanyol háború centenáriuma alkalmából www.rochester.ican.net/fizwick/centennial/index.html. látogatva 1998. december.
- ¹⁹ Magyarics, op. cit. 70–75.

- ²⁰ Mahan Cleveland és McKinley elnök Tengerészeti Minisztereként 1899-re létrehozta az USA számára a világ 7. legerősebb hadiflottáját az 1880-as 17. helyről. Nagy hatású műveivel (*The Influence of Sea Power upon History, 1660–1783* és *The Interest of America in Sea Power*) 1890-től elnyerte a kormányzat politikájának támogatását.
- ²¹ Hofstadter op. cit., 236.
- ²² Lásd Henry Kissinger *Diplomácia*. 1996, 35–40.
- ²³ Sydney op. cit., 878–881.
- ²⁴ Magyarics, op. cit. 440.
- ²⁵ Lásd Reinhold Niebuhr „The Foreign Politics of American Conservatism and Liberalism” In *Christian Realism and Political Problems*. New York, 1953. 60–84.
- ²⁶ Alden–Schurmann szerzőpáros a Kaliforniai Egyetemen publikált tanulmánya *Why We Need Ideologies In American Foreign Policy?* Berkeley, 1990, University of California Press. 16–24.
- ²⁷ Carl Bode által összeállított válogatásból vett idézet *American Perspectives*. 1992. 154.
- ²⁸ Lásd Francis Fukuyama vitatott művét *A Történelem Vége – az Utolsó Ember*. Budapest, 1994, Európa. 16–38.
- ²⁹ Kissinger, op. cit. 126–129.
- ³⁰ J. Martin Evans idézi Matthew Arnold *Civilization in the United States* c. művét az *America: the View from Europe* című könyvében. New York, 1979. 28.

VÁZSONYI OTTÓ

Koppány, „a lázadó pogány” (2. rész)

V. Az ütközet

Az előző részben felvázolt, szinte „ideálisnak” mondható kapcsolat a hatalmon lévő családi ág és Koppány között a nagyfejedelem halálával megszűnt. Szent István kisebbik legendája szerint, mely a leginkább hitelt érdemlő, Koppány azonnal támadást intézett az ifjú fejedelem ellen.¹ A somogyi dux mintegy „időzített bomba” robbant fel abban a hatalmi vákuumban, amelyet Géza nagyfejedelem halála vont maga után. Korábban sokan a pogányság és a kereszténység közti ellentétre helyezték a hangsúlyt. A konfliktus kirobbanásának az okát a múlt és a jövő, a pogányság és a kereszténység összeecsapásában látták. Manapság azonban a forráskritika fejlődésével a kutatás egyértelműen a hatalom megszerzését tartja a fő oknak.

A felkelés kapcsán, ha ezt tüzetesebben megvizsgáljuk, sok olyan kérdés merül fel, amelyet a korábbi kutatások nem vizsgáltak kellő alaposággal. A különböző források egybevetésével úgy lehet rekonstruálni a 997-ben történeteket, hogy Koppány csapatai élén a nagyfejedelemi szálláshely szívében álló Veszprém ellen vonult. Mindezt azért tette, mert Veszprém a nagyfejedelem asszony alá tartozott, valamint a terület ellenőrzés alá vonásával a további előretörést is biztosítani tudta.

Mindenképpen szólni kell az ütközet kapcsán a szembenálló felekről, a két vezér társadalmi bázisáról. Koppány támogatóinak társadalmi bázisát nem könnyű feltérképezni. A szakirodalom nem tud egységes álláspontot kialakítani. A nagyfejedelemi rokonnak a hatalom